

جوانان، دینداری و هویت اسلامی - ایرانی

به اهتمام

محمد جواد چیت‌ساز

عضو هیئت علمی گروه پژوهشی جامعه‌شناسی
و پژوهشگر دوره پژوهشی مطالعات جوانان و مناسبات نسلی جهاد دانشگاهی

پژوهشگاه

علوم انسانی و مطالعات اجتماعی

سرشناسه	چیت ساز، محمدجواد، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور	جوانان، دینداری و هویت اسلامی - ایرانی / به اهتمام محمدجواد چیت ساز
مشخصات نشر	تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	۲۲۹ ص.: جدول.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۷۱۷۲-۱۸-۶
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه
موضوع	هویت (روانشناسی) در جوانان - ایران - جنبه های اجتماعی - نمونه پژوهی
موضوع	Identity (Psychology) in youth -- Iran -- Case Studies :
موضوع	ویژگی های ملی ایرانی
موضوع	National characteristics, Iranian :
شناسه انجمن	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی
رده ی کتاب	۱۳۹۵ ج ۹/۳-۴ BF۷۲۴
رده بندی یوئی	۱۵۵/۵۱۸۲۰۹۵۵
شماره کتابت نامی ملی	۴۲۲۸۴۰۴

جوانان، دینداری و هویت اسلامی - ایرانی

به اهتمام: محمد جواد چیت ساز
گروه پژوهشی مطالعات جوانان - مناسبات نسلی
ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی
ویراستار فنی و ادبی: سید سیدفرجی صفجه آرا: نسکینه مجردی
چاپ اول: بهار ۳۹۵
شمارگان: ۱۰۰۰
قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان
حق چاپ و نشر محفوظ است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی
نشانی: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، خیابان ابوریحان،
خیابان وحید نظری، شماره ۲۷.

تلفن: ۶۶۴۹۷۵۶۱-۲
دورنگار: ۶۶۴۹۲۱۲۹
E-mail: info@ihss.ac.ir
www.ihss.ac.ir

سخن پژوهشگاه

ای خدای بی‌نظیر ایثار کن
گوش ما گیر و بدان مجلس کشان
ای خدای فضل تو حاجت روا
این قدر ارشاد تو بخشیده‌ای
طره‌ای دانش که بخشیدی ز پیش
هر خطا گفتیم، اصلاحش تو کن
گوش را چون حلقه دادی زین سخن
کز رحیقت می‌خورند آن سرخوشان
با تو یاد هیچکس نبود روا
تا بدین بس عیب ما پوشیده‌ای
متصل گردان به دریا‌های خویش
مصلحی تو، ای تو سلطان سخن

مثنوی

اکنون به ضلّی نهان، جوانان، دینداری و هویت اسلامی- ایرانی، از نتیجه فعالیت‌های قطب علمی پژوهشگاه در زمینه هویت اسلامی- ایرانی و پیشرفت است که به خوانندگان فرهیخته تقدیم می‌شود؛ تمام آثار پیشین در سطح کلان، نه سطحی پیرامون مسئله خطیر جوانان، هویت و مناسبات بین‌نسلی بوده است و در این فراز جدید به حمد الهی، این فعالیت‌های پژوهشی در حوزه‌های تخصصی معین‌تری متمرکز شده است. این مجلد از مجموعه آثار پژوهشی پژوهشگاه که به زیور طبع آراسته می‌شود، حاصل تأملات و پژوهش‌های مسئله‌محوری است که در سه فصل با نام‌های «جوانان و هویت دینی و ملی»، «جوانان و هویت اجتماعی» و «جوانان و دینداری» به بررسی دین‌داری، هویت دینی و ملی جوانان و عوامل و زمینه‌های آن در جامعه ایرانی می‌پردازد و از سوی دیگر تهدیدهای فراوری هویت ایرانی را برمی‌شمارد. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، ضلّی الهی امید دارد که نشر مجموعه این مقالات به توانمندسازی علمی کشور در مسیر حل مسائل مدبرانه این مجموعه در مرکز توجه و مطمح نظر دانش‌پژوهان و محققان و صاحبان دغدغه قرار گیرد. ان‌شاءالله از این دانش بخشی از رسالت و مأموریت پژوهشگاه تحقق یافته باشد.

از استادان و محققان ارجمندی که افتخار نشر این مقالات را به پژوهشگاه ایرانی بخشیده‌اند، سپاسگزاریم. از همکاران محترم در شورای انتشارات و معاونان محترم پژوهشی، آموزشی و پشتیبانی پژوهشگاه نیز به سبب فراهم آوردن امکان چاپ این مقالات سپاسگزاریم.

همکاران محترم اداره انتشارات؛ آقایان سیدابوالفضل موسویان (مدیر) و رضا صدیقی (کارشناس) در آماده‌سازی مقالات و کتاب حاضر کوشش وافر کرده‌اند، قدردان زحمات ایشان نیز هستیم.

پژوهشگاه

علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

بهار ۱۳۹۵

فهرست اجمالی

مقدمه	۱۷
فصل اول: جوانان و هویت دینی و ملی	۲۱
مطالعه تجربی نسبت هویت ملی و هویت مذهبی در میان جوانان ایرانی (ابراهیم حاجیانی)	۲۳
بررسی جامعه‌شناختی رابطه بین هویت ملی و هویت مذهبی (عباس بهنوی گنده)	۳۷
بررسی رنجیت هویت جوانان ایران، بر اساس پیمایش ملی (محمد اسحاقی - حمید مهرابی کلی بیکی)	۵۱
رابطه ریت دینی و هویت ملی دانشجویان: هم‌سازی یا ناهم‌سازی؟ (حیدر جانعلیزاده چوب بستی - سمیه تبرائی)	۷۱
سنجش رابطه هویت دینی و ملی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر صالح‌آباد (محمود ابراهیمی مقدمیان - زینب توکلی کریم - مرضیه طررتم - رام)	۸۳
فصل دوم: جوانان و هویت اجتماعی	۱۰۳
بررسی هویت دانشجویان دانشگاه تبریز در عصر جهانی شدن (سعید غریب خواجه)	۱۰۵
بررسی هویت اجتماعی دختران و پسران مرتبط با آن (مسعود الماسی)	۱۲۳
هویت جوانان ایرانی؛ تفاوت نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتارها (با تأکید بر خرده‌فرهنگ‌ها) (کامبیز ملانی)	۱۳۳
همبستگی ملی و وحدت‌یابی جمعی: رابطه ابعاد فردی و جمعی هویت (علی اشرف نظری)	۱۴۵
تأملی بر ابعاد فردی و جمعی هویت	۱۴۵
بررسی وضعیت هویت جوانان (مرضیه ابراهیمی)	۱۶۳
فصل سوم: جوانان و دینداری	۱۸۵
سنجش دینداری دانش‌آموزان و بررسی عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی مؤثر بر آن (سیاوش امیری)	۱۸۷
فراتحلیل هویت دینی (محمدجواد چیت‌ساز)	۲۰۵

فهرست تفصیلی

۱۷	 مقدمه
۲۱	 فصل اول: جوانان و هویت دینی و ملی
۲۳	 مطالعه تجربی نسبت هویت ملی و هویت مذهبی در میان جوانان ایرانی
۲۳	 مقدمه
۲۳	 مرور ادبیات
۲۵	 چارچوب نظری: هویت ترکیبی محصول فرایندهای جامعه‌پذیری
۲۶	 مفهومی‌سازی و چارچوب سنجش
۲۷	 ملاحظات روش‌شناسی
۲۷	 ویژگی‌های اصلی جمعیت نمونه
۲۹	 الف) وضعیت هویت ملی در بین جوانان ایرانی
۳۱	 ب) وضعیت هویت دینی در بین جوانان ایرانی
۳۳	 ج) بررسی روابط میان ابعاد هویت مذهبی
۳۳	 د) بررسی رابطه هویت ملی و هویت دینی
۳۳	 نتیجه‌گیری
۳۵	 منابع
۳۷	 بررسی جامعه‌شناختی رابطه بین هویت ملی و هویت مذهبی
۳۷	 پژوهشی در بین جوانان شهر بابلسر
۳۷	 مقدمه
۳۹	 چارچوب نظری تحقیق
۴۰	 فرضیه اصلی پژوهش
۴۰	 فرضیات فرعی پژوهش
۴۰	 روش تحقیق
۴۰	 روش نمونه‌گیری
۴۱	 تعاریف مفهومی و عملیاتی متغیرها
۴۲	 اعتبار و روایی تحقیق
۴۲	 یافته‌های توصیفی
۴۴	 آزمون فرضیه‌ها
۴۶	 نتیجه‌گیری
۴۹	 منابع
۵۱	 بررسی وضعیت هویت جوانان ایران، بر اساس پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های جوانان در سال ۱۳۸۷

۵۱.....	مقدمه.....
۵۴.....	۱. هویت سردرگم.....
۵۵.....	۲. هویت زودرس یا دنباله‌رو.....
۵۵.....	۳. هویت مهلت‌خواه یا دیررس.....
۵۵.....	۴. هویت موفق یا پیشرفته.....
۵۶.....	۲. روش.....
۵۷.....	۳. یافته‌ها.....
۵۷.....	۱-۳. هویت دینی.....
۶۱.....	۲-۳. هویت ملی.....
۶۳.....	۳-۳. هویت فردی.....
۶۴.....	۴-۳. هویت شغلی.....
۶۵.....	۵-۳. هویت جنسی.....
۶۵.....	۶-۳. هویت سیاسی.....
۶۷.....	۴. نتیجه‌گیری.....
۶۷.....	۱-۴. بعد اعتقادی.....
۶۷.....	۲-۴. بعد مناسکی.....
۶۸.....	۳-۴. بعد پیامدی.....
۶۸.....	۴-۴. بعد عاطفی یا تجربی.....
۶۸.....	۵-۴. پیش‌بینی وضعیت مذهبی جوانان.....
۶۸.....	۶-۴. هویت دینی.....
۶۸.....	۷-۴. بعد هویت ملی.....
۶۹.....	۴-۸. بعد فردی.....
۶۹.....	۴-۹. بعد شغلی.....
۶۹.....	۴-۱۰. هویت جنسی.....
۶۹.....	۶-۱۱. بعد سیاسی.....
۷۰.....	منابع.....
۷۱.....	رابطه هویت دینی و هویت ملی دانشجویان: هم‌سازی یا ناهم‌سازی؟.....
۷۱.....	مقدمه و بیان مسئله.....
۷۳.....	چارچوب مفهومی.....
۷۳.....	هویت.....
۷۴.....	هویت ملی.....
۷۴.....	هویت دینی.....
۷۵.....	روش پژوهش.....
۷۵.....	ابزار گردآوری داده‌ها و نحوه تجزیه و تحلیل آنها.....
۷۵.....	اعتبار و پایایی ابزار گردآوری داده‌ها.....
۷۶.....	یافته‌های پژوهش.....
۷۶.....	میزان گرایش دانشجویان به هویت ملی.....

۷۸	میزان گرایش دانشجویان به هویت دینی
۷۹	وضعیت سازگاری میان میزان گرایش دانشجویان به هویت ملی و هویت دینی
۷۹	نتیجه‌گیری
۸۱	منابع
۸۳	سنجش رابطه هویت دینی و ملی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر صالح آباد
۸۳	خلاصه
۸۳	بیان مسئله
۸۴	مروری بر مبانی نظری پژوهش
۸۴	رویکرد روان‌شناختی
۸۵	رویکرد جامعه‌شناختی
۸۷	فرضیه‌های پژوهش
۸۷	فرضیه‌های اصلی
۸۷	فرضیه‌های فرعی
۸۷	تعاریف عملیاتی متغیر
۸۷	الف) متغیرهای مستقل
۸۸	ب) متغیرهای وابسته
۸۹	روش‌شناسی
۸۹	یافته‌های پژوهش
۸۹	مشخصات عمومی پاسخگویان
۹۰	شاخص میزان استفاده از وسایل ارتباطی
۹۱	شاخص فعالیت سیاسی
۹۱	شاخص هویت اعتقادی دینی
۹۱	هویت عملکردی دینی
۹۲	شاخص هویت عملکردی دینی
۹۲	هویت سخت‌گیرانه دینی
۹۲	شاخص هویت سخت‌گیرانه دینی
۹۳	هویت سهل‌گیرانه دینی
۹۳	شاخص هویت سهل‌گیرانه دینی
۹۳	شاخص هویت اخلاقی
۹۴	شاخص هویت فرهنگی و ملی
۹۴	شاخص هویت دفاع از سرزمین
۹۴	شاخص کل و نهایی هویت دینی
۹۵	شاخص کل و نهایی هویت ملی
۹۶	آزمون فرضیات اصلی تحقیق
۹۷	آزمون فرضیات فرعی
۹۹	نتیجه‌گیری

۱۰۱	منابع
۱۰۳	فصل دوم: جوانان و هویت اجتماعی
۱۰۵	بررسی هویت دانشجویان دانشگاه تبریز در عصر جهانی شدن
۱۰۵	بیان مسئله
۱۰۵	اهداف تحقیق
۱۰۶	فرضیه‌های تحقیق
۱۰۶	مباحث نظری
۱۰۶	هویت
۱۰۶	نظریه‌های جهانی شدن
۱۰۸	روش‌های اساسی
۱۰۸	روش تحقیق و شیوه نمونه‌گیری
۱۰۸	ابزار اندازه‌گیری
۱۰۹	متغیرها
۱۰۹	جهانی‌گرایی
۱۰۹	محلی‌گرایی
۱۰۹	نگرش به ماهواره
۱۰۹	اندازه‌گیری متغیرها
۱۱۲	روایی و اعتبار وسیله اندازه‌گیری تحقیق
۱۱۳	پیش‌آزمون
۱۱۳	یافته‌های تحقیق
۱۱۳	یافته‌های توصیفی
۱۱۵	نتایج آزمون فرضیه‌ها
۱۱۹	بحث نظری و نتیجه‌گیری
۱۲۳	بررسی هویت اجتماعی دختران و عوامل مرتبط با آن (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه پیام‌نور مرکز ایلام)
۱۲۳	مقدمه
۱۲۴	ضرورت پژوهش
۱۲۵	اهداف پژوهش
۱۲۵	اهداف جزئی
۱۲۵	مبانی نظری
۱۲۷	فرضیه‌های پژوهش
۱۲۷	روش پژوهش
۱۲۷	یافته‌های پژوهش
۱۲۹	نتیجه‌گیری
۱۳۰	راهکارها و پیشنهادها
۱۳۱	منابع

۱۳۳.....	هویت جوانان ایرانی؛ تفاوت نگرش‌ها، ارزش‌ها و هنجارها
۱۳۳.....	(با تأکید بر خرده‌فرهنگ‌ها)
۱۳۳.....	مقدمه
۱۳۳.....	بیان مسئله
۱۳۵.....	اهداف پژوهش
۱۳۵.....	مبانی نظری
۱۳۷.....	نظریه گشتالت
۱۳۸.....	فرضیات پژوهش
۱۳۸.....	روش‌شناسی
۱۳۹.....	یافته‌های پژوهش
۱۴۰.....	آزمون فرضیه‌ها
۱۴۱.....	نتیجه‌گیری
۱۴۲.....	پیشنهادات
۱۴۴.....	منابع
۱۴۵.....	همبستگی ملی و وحدت‌یابی جمعی
۱۴۵.....	تأملی بر ابعاد فردی و جمعی هویت
۱۴۵.....	مقدمه
۱۴۵.....	بارشناسی مفهوم هویت
۱۴۶.....	الف) وجه فردی هویت
۱۴۷.....	ب) وجه جمعی هویت
۱۵۰.....	تبیین مولفه‌های همبسته‌ساز هویت
۱۵۰.....	وجه برساخته‌ای و ارتباطی هویت
۱۵۲.....	وجه فرهنگی هویت
۱۵۳.....	سیاست‌های تمایز و تفاوت
۱۵۵.....	سیاست هویت
۱۵۶.....	نتیجه‌گیری
۱۵۸.....	منابع
۱۶۳.....	بررسی وضعیت هویت جوانان
۱۶۳.....	بیان مسئله
۱۶۴.....	اهمیت و ضرورت تحقیق
۱۶۵.....	مرووری بر مفاهیم و مبانی نظری
۱۶۶.....	نظریه ریچارد جنکینز در باب هویت اجتماعی
۱۶۷.....	نظریه مقوله‌بندی تاجفل
۱۶۹.....	هویت و بحران هویت
۱۷۲.....	بررسی هویتیابی جوانان

۱۷۳	نقش نهادها در هویت‌سازی
۱۷۳	- عوامل اجتماعی و فرهنگی
۱۷۳	- نقش نهادهای تربیتی در هویت‌یابی فرزندان
۱۷۴	مشکلات ناشی از ناتوانی در هویت‌یابی
۱۷۵	مشکلات هویت‌یابی
۱۷۵	پیامدهای بحران هویت
۱۷۶	یافته‌های تحقیق
۱۷۶	آمار توصیفی
۱۷۸	آزمون رضیات
۱۸۰	تحلیل یافته‌ها
۱۸۰	پیشنهادات
۱۸۲	منابع
۱۸۵	فصل سوم: جوانان، دینداری
۱۸۷	سنجش دینداری دانش‌آموزان بر مبنای عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر آن
۱۸۷	مقدمه
۱۸۸	هدف
۱۸۸	پیشینه داخلی و خارجی
۱۹۰	چارچوب نظری
۱۹۲	فرضیه‌ها
۱۹۲	جامعه آماری، نمونه آماری، روش نمونه‌گیری
۱۹۳	روش جمع‌آوری اطلاعات
۱۹۳	ارزیابی روایی و پایایی
۱۹۴	یافته‌های توصیفی
۱۹۵	یافته‌های استنباطی (آزمون فرضیات)
۱۹۸	نتیجه‌گیری
۲۰۲	منابع
۲۰۵	فرا تحلیل هویت دینی
۲۰۵	مقدمه
۲۰۷	۱. مقیاس معبد
۲۰۷	۲. مقیاس جهت‌گیری مذهبی
۲۰۷	۳. مدل سنجش دینداری شجاعی‌زید
۲۰۸	۴. مقیاس سنجش دینداری خدایاری‌فرد
۲۰۹	۵. مدل بومی شده گلاک و استارک
۲۱۲	گستره زمانی پژوهش‌ها
۲۱۲	گستره جامعه آماری

۲۱۲	نوع جامعه آماری
۲۱۳	ابعاد دینداری
۲۱۳	بررسی نتایج پژوهش‌ها
۲۱۴	بررسی اعتقاد به خدا (اعتقادی)
۲۱۴	اعتقاد به معاد (اعتقادی)
۲۱۵	اعتقاد به حقانیت قرآن (اعتقادی)
۲۱۶	امر به معروف و نهی از منکر (اعتقادی)
۲۱۶	اعتقاد به حجاب (پیامدی)
۲۱۷	مصرف مشروبات الکلی (پیامدی)
۲۱۷	احساس نزدیکی به خدا (تجربی)
۲۱۸	میزان پایبندی به نماز (مناسکی)
۲۱۹	میزان پایبندی به روزه (مناسکی)
۲۱۹	میزان پایبندی به شرکت در نماز جمعه و جماعت (مناسکی)
۲۲۱	میزان پایبندی به تلاوت قرآن (مناسکی)
۲۲۱	شرکت در مراسم عبادی و زیاراتی (مناسکی)
۲۲۲	نتیجه‌گیری
۲۲۲	حوزه موضوعی تحقیق دینداری
۲۲۲	جامعه ایرانی و دینداری
۲۲۳	محدودیت‌ها و مشکلات سنجش دینداری
۲۲۴	دلایل اختلاف نتایج پژوهش‌ها
۲۲۴	الف) تفاوت در تعریف مفهومی و عملیاتی دینداری
۲۲۶	ب) استفاده از گویه‌های متفاوت برای سنجش ابعاد دینداری
۲۲۸	ج) تعداد گویه‌ها
۲۲۸	د) عوامل روش‌شناسانه
۲۲۸	خاتمه
۲۲۹	منابع

مقدمه

پاسخ سؤال از «کیستی» و «چیستی» چه در سطح فردی و چه در سطح جمعی همواره یکی از دغدغه‌های آدمی بوده است و در مراحل مختلف حیات فردی یا زندگی جمعی گریبان وی را رها نکرده است. اهمیت پرداختن به این سؤال و کمّ و کیف پاسخ دادن به آن به این دلیل است که هویت و نوع و جهت آن، تعیین کننده بسیاری از سمت‌گیری‌ها، تصمیمات و رفتارهای انسان است (حاجیان، ۱۳۸۵: ۱).

داشتن هویت مستقل و ممتاز در حیات فردی و جمعی آدمی به عنوان یک رکن اساسی در زندگی و کنشگری و محسوب می‌شود. عنصر شناسایی، تفکیک و تمایز بین خود و دیگران به زندگی انسان معنا می‌بخشد و او را به تحکیم هویتش یاری می‌دهد. دربارۀ ماهیت و ذات هویت دو نظریه کلی وجود دارد؛ اول، رویکرد جوهرانگاران با ذات‌گرایی که بر ذاتی بودن ریشه‌های تاریخی و واقعی بودن هویت توجه دارد و دوم، رویکرد ساخت‌گرایان یا جامعه‌گرایان که بر ساختگی بودن و تولید هویت توسط ساختارها و شرایط تأکید می‌کند.

حفظ هویت یکی از نگرانی‌های جدی بشر امروز به شمار می‌رود و در اکثر جوامع مورد توجه قرار گرفته است. در جامعه ایرانی نیز از مدتها قبل به ریزش هویت در دوران مشروطه، نخبگان به بحث پیرامون آن و شیوه‌های حفظ یا اصلاح آن توجه کرده‌اند و سخن‌ها و نگارنده‌های بسیاری پیرامون آن ارائه شده است. از سوی دیگر، تداوم این مباحث تا به امروز نشان دهنده آن است که نیاز به ارائه پاسخ‌های مناسب و جامع به سؤال در باب چیستی و کیستی هویت ایرانی هنوز وجود دارد.

غالب پژوهشگرانی که در حوزه هویت به بحث و بررسی پرداخته‌اند اعتقاد دارند مؤلفه‌های ملی و دینی هویت ایرانی به دنبال حیات مشترک و طولانی تاریخی به ایران ریاضد. با یکدیگر سازگاری یافته‌اند.

به گمان شهید مطهری، هویت ایرانی دو پایه مهم دارد: ایرانی بودن و علاقه و سرسپردگی ایرانیان به اسلام؛ ایران و اسلام به روایت مطهری دو روی یک سکه هستند که هر یک بدون دیگری ناقص است. ایرانیان که «سابقه فرهنگ و تمدن داشتند» اسلام را با عقل و اندیشه و خواسته‌های انحرافی خود سازگار می‌دیدند و گم‌گشته خویش را در اسلام یافتند. او از این مباحث این نتیجه را می‌گیرد که «ایران اسلامی یکی است، به عبارت دیگر ایرانی به وسیله اسلام خود را کشف کرد و سپس آن را به جهان شناساند (رک. رجایی، ۱۳۸۲).

بررسی پژوهش‌هایی که در سال‌های اخیر صورت گرفته نیز مؤید این معناست. بر اساس پژوهشی که به بررسی هویت ملی و مذهبی جوانان پرداخته است، «ضریب تعیین هویت ملی برابر ۵۶٪ است که نشان می‌دهد هویت ملی می‌تواند ۵۶ درصد از تغییرات هویت دینی را به تنهایی تعیین و پیش‌بینی کند. از سوی دیگر ضریب رگرسیون (B) هویت ملی برابر ۷۴٪ است که نشان دهنده میزان تغییر هویت دینی به ازای یک واحد تغییر در هویت ملی است. ضریب مزبور که از رابطه بسیار قوی هویت ملی با هویت دینی حکایت می‌کند، در سطح ۰/۰۰۰۰ معنادار است؛ به عبارت روشن‌تر، به ازای هر واحد تقویت هویت ملی، هویت دینی

به اندازه ۷۴۸٪ واحد تقویت می‌شود و به ازای هر واحد تضعیف هویت ملی، هویت دینی نیز به اندازه ۷۴۸٪ واحد تضعیف می‌شود» (آخوندی، ۱۳۸۳: ۲۵۰). پژوهش فوق نشان از همسازی عناصر ملی و دینی هویت ایرانی دارد؛ اما از طرفی افرادی چون مسکوب و صف‌ا اعتقاد به تعارض هویت ایرانی باستانی با هویت اسلامی دارند و بر دو عنصر زبان فارسی و تاریخ (نهاد شاهی) تأکید بسیار دارند (ر.ک. کچویان، ۱۳۸۲). برخی دیگر از صاحب‌نظران این حوزه سه هویت برای ایرانیان قائل هستند:

۱. هویت قبل از اسلام که به صورت تاریخی در ذهنشان هنوز زنده است.

۲. هویت اسلامی.

۳. هویت جدید که از طریق تحولات عظیم مدرنیته به آنها تلقی گرفته است.

بین دو هویت ایران و اسلامی اختلاف تاریخی وجود دارد، ولی از لحاظ محتوای دینی چندان گسستی بین آنها نیست (شایان، ۱۳۸۳: ۳۲۶). این دیدگاه طرفداران دیگری نیز دارد به‌طوری‌که عبدالکریم سروش، دیگر متفکر این حوزه، در تعریف هویت ایرانی با طرح سه عنصر اسلامی، ایرانی و غربی در طول سالیان اخیر و با پروردن زوایای آن برای بیان این نظریه تلاش کرده است. اما هویت ایرانی ابعاد دیگری نیز دارد که برای شناخت جامع ابعاد هویت ایرانی ناچار از بررسی آن هستیم.

به نظر می‌رسد برای بررسی ابعاد مختلف هویت ایرانی ناچار از بررسی حداقل چهار مولفه و چهار بعد از ابعاد هویت اجتماعی ایرانی به شرح زیر هستیم:

۱. هویت ملی

۲. هویت دینی

۳. هویت مدرن یا متجدد غرب

۴. هویت قومی

عمده مناقشات و مباحثات راجع به هویت ایرانی به ترکیب این چهار بعد و تسلط یکی از ابعاد بر دیگری باز می‌گردد و دیدگاه‌های مختلف، عمدتاً حول این چهار بعد و نحوه برخورد بر یک از این ابعاد در زندگی روزمره و سبک زندگی ایرانیان شکل گرفته است.

نتایج بررسی‌ها در این زمینه، نشان از طرح دیدگاه‌های مختلف دارد: گاه از هم‌سازی و سازگاری این چهار بعد سخن رفته است و نادیده گرفتن هر یک از این ابعاد دورشدن از واقعیت جامعه شناختی تلقی شده است. از نظر این عده از محققان مردم ایران در زندگی روزمره و عملی خود و در سبک زندگی و اجرای نقش‌های اجتماعی و در هنگام اقدام برای حل مسائل جاری خود با همه این مؤلفه‌ها کار می‌کنند و احساس تعارض و تضادی بین آنها ندارند. هرچند به نظر می‌رسد هر کدام از این مؤلفه‌ها بر حوزه خاصی از زندگی روزمره و سبک زندگی‌شان دخالت، نفوذ و تأثیرگذاری دارد اما این به معنای عدم انطباق مؤلفه‌های چهارگانه با همدیگر نیست (حاجیان، ۱۳۸۵: ۹). این در حالی است که برخی پژوهش‌ها نشان از این دارد که پذیرش جهانی‌سازی (با نگرش منفعل) بیش از همه از ضعف هویت ملی و دینی مؤثر است (لطفاً آبادی، ۱۳۸۳: ۱۰۶). همان‌طور که از همسازی ابعاد ملی و دینی هویت ایرانیان سخن رفته است، برخی از محققان بر پایه تأملات نظری معتقد به ناهمسازی هویت ایرانی با هویت متجدد هستند و معتقدند: «عناصر اصلی و بنیان هویت موجود ایرانی یعنی اسلام در تعارض غیر قابل حل با هویت تجدیدی است. تجدید به اعتبار منطق هویتی و «خود» ویژه آن، امکان جمع و ادغام با هیچ هویت دینی را ندارد، چه رسد به اسلام که خاتم ادیان و

کامل‌ترین آنهاست.

به دلیل همین ناهمسازی هویت متجدد و هویت اسلامی است که همین محقق معتقد است تا آنجا که به ابعاد قومی هویت ایرانی مربوط می‌شود حداقل اکنون پس از تجربیات بیست و پنج سال گذشته ما با مشکلی مواجه نیستیم. فراتر از این، اسلام نه تنها در ایران بلکه در سایر نقاط جهان از آغاز ابلاغ دعوت خود نشان داده که به راحتی ویژگی‌های فرهنگی اقوام مختلف را بر پایه منطق هویتی خود جذب کرده و می‌کند. مشکل از آنجا به وجود آمد که هویت قومی بر پایه منطق تجدید بازسازی شد و در تعارض با هویت اسلامی قرار داده شد. از این حیث در واقع مشکل نه در ویژگی‌ها و عناصر فرهنگ قومی بلکه در منطق نهفته در آن بود که هویت‌های قومی چه در ایران و چه در میان اعراب یا سایر نقاط جهان را در برابر هویت دینی و به عنوان جایگزین آن مطرح می‌کرد. اکنون نیز آن دسته از گفتمان‌های هویت قومی با هویت اسلامی مشکل دارند که در ادراک گفتمانهای هویت متجددانه را به جای هویت قومی صورت‌بندی و عرضه می‌کنند (کچوئیان، ۱۱۰: ۲۷۳-۲۷۵). آنچه در این نظام می‌توان گفت این است که:

دینی بودی به معنای یکتاپرستی به عبودت و حیات مبتنی بر فضایل از دیرباز با ایرانیان همراه بوده است و تحولات، دگرگونی‌ها و حتی تنگناهای شدید تاریخی نتوانسته‌اند جنبه دینی زندگی ایرانیان را کنار زده و نابود کنند. حوادث تاریخی و تحولات اخیر هم نشان داده است که در نقاط تعیین‌کننده تاریخی صورتی کارآمد از هویت ایرانی در میدان حیات به نمایش درآمده و اثربخشی خود را به اثبات رسانده است.

در طول تاریخ همیشه ایرانیان تحت تأثیر مذهب بوده است به نحوی که تفکیک آن از یکدیگر غیرممکن می‌نماید هرچند کسانی کوشش کردند. بد ایرانیان را صرفاً با مشخصه و عناصر ملی یا مذهبی صرف توصیف و تبیین کنند ولی تلاش‌های نظری و عمل‌آزمایی، دلیل توازن همسانی و آمیختگی عناصر ملی و دینی هویت ایران و ارتباط وثیق آنها با یکدیگر راه به جایی نبرد. تلاش آنان در عرصه نظری و معرفتی و در حوزه اجتماعی و سیاست‌گذاری به ناتوانی و محرومیت از ظرفیت‌ها و ذخایر فنی هویت ایرانی منجر شده است. آنچه در این مجموعه آمده است در دو بخش قابل طبقه‌بندی است:

۱. پژوهش‌هایی که به بررسی ابعاد مختلف هویت جوانان و رابطه بین هویت دینی و ملی پرداخته‌اند. برحسب یافته‌های این پژوهش‌ها وضعیت هویت دینی و ملی جوانان در مجموع مطلوبی به‌سَر می‌برد. یافته‌های این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که میزان تعلق و گرایش جوانان (دانش‌آموختگان) به هویت ملی و مذهبی در سطح بالایی است. برحسب یافته‌های به دست آمده مشخص شده میزان درک هویت جمعی فرهنگی جوانان ایرانی رابطه قوی و مثبتی وجود دارد و نوعی هم‌افزایی، تعامل مثبت و متقابل میان این دو وجود دارد. این نتیجه گویای آن است که نباید در تحلیل هویت جمعی ایرانی از رویکردهای افراطی پیروی نمود، بلکه به نظر می‌رسد در شاکله کلی هویت جوانان ایرانی این دو مقوله در کنار یکدیگر و بدون تزاخم و تعارض جای گرفته‌اند و به دلیل ماهیت سنتی، تدریجی، استمرار و تاریخی بودن شکل‌گیری و تکوین این دو نوع هویت، هر دو کنار یکدیگر و توأم محقق شده‌اند. به سخنی دیگر، باید تصریح کرد که هویت جمعی جوانان ایرانی بیشتر ماهیتی فرهنگی دارد. یعنی هم تعلق به عناصر فرهنگی هویت ملی و هویت مذهبی قوی‌تر از سایر ابعاد است و هم رابطه میان این دو دسته از هویت قوی‌تر و هم‌افزاینه‌تر است. بر این مبنا شایسته است از هرگونه ایجاد شکاف و تلاش برای در مقابل هم گذاشتن هویت ملی و مذهبی در جامعه ایران پرهیز نمود.

۲. پژوهش‌ها و مطالعاتی که وضعیت دینداری جوانان را مورد توجه و بررسی قرار داده‌اند. برایند کلی پژوهش‌های انجام شده در حوزه دینداری حکایت از وضعیت نسبتاً مطلوب دینداری در بین پاسخگویان دارد و فرضیه بحرانی خواندن وضعیت دینداری در ایران از مؤیدات تجربی لازم برخوردار نیست.

محمدجواد چیت‌ساز

بهار ۱۳۹۵

www.ketab.ir